

Galenskap – en påfågelsstjärt i fortplantningens tjänst

ansinne har alltid väckt en blandning av fasa och fascination. Den vansinnige har omväxlande betraktats som helig eller besatt av onda andar. Ur ett medicinskt perspektiv har psykoser tätt sig både svärbegripliga och svårhanterliga. Men kanske får galningar de vackraste flickorna.

Terapeutiska framgångarna var länge rymst obefintliga. Orsaksförklaringarna sträckte sig över ett spektrum som rann över allt från psykoanalytisk mytologi till virusinfektioner i barnåren. De senaste decenniernas dramatiska utveckling om genetik och neurobiologi har gjort medicinska förklaringsmodeller allt mer ausibla. Pillerpsykiatri har gjort kraftiga brytningar i psykoabiblets revir. Psykosnomenets centrala mysterium kvarstår välförstått. Våra energigivande och flyttbara arnor har utvecklats för att ge oss en något korrekt verklighetsuppfattning som är det möjligt för oss att navigera framgångsrikt i den materiella och sociala världen.

Den som drabbas av en psykos blir radikalt handikappad i de funktioner som är avgångliga för social framgång och ibland till och med överlevnad. Psykoterikern ver i en värld av mer eller mindre extrema vanföreställningar och blir en främling i sin omgivning. Ända är psykoser inte i marginell förekomst utan förekommer också i alla samhällen under olika former. Eftersom sinnessjukdom har en ark genetisk komponent är det svårt att gripa varför det naturliga urvalet inte förne sedan eliminerat dessa skadliga gener. Normalt leder relativa fortplantningsindikatorer på någon ynka procent till utdöende inom ett överkskådligt antal generationer. Att psykosgenererande anlag kan persistera i genpoolen är därför synnerligen anmärkningsvärt.

Charlataneri och nihilism

I *Strong Imagination* (Oxford University Press 2001) försöker psykologen och antropologen Daniel Nettle att besvara frågan om vansinnighetens biologiska raison d'être. Han rör sig vikt mellan ett halvdundis discipliner och lyckas på ett fantasieggande sätt kombinera social naturvetenskap med humanistiska insikter. Nettle inleder med en kort psykiatrisk historik. Freud som förfasade dominerat på kulturförnyelseceruerna till en kurios fotnot i den vetenskapliga psykiatriens annaler. Portalgestalten blir i stället den ökande Emil Krapelin som börjar av förra seklet i distenta sinnessjukdomarna i två särskilda huvudgrupper – schizofreni och manisk depressiv psykos. Ett klassiskt exempel på kulturförnyelseceruerna. Förmågan att ställa korrekta diagnoser åtföljdes tyvärr inte av någon motsvarande förmåga att erbjuda bot. Fram till psykofarmakorevolutionen som började på 50-talet pendlade psykiatrien mellan charlataneri och terapeutisk nihilism. Under större delen av 1900-talet var den mest framgångsrika av psykiska akkomor i helt avgörande grad försorsakades av brister i miljön. Dogmen om miljöns allmakt delades av så skilda tankeströmningar som psykoanalytisk, behavioristisk och kulturanthropologin. Biologiska faktorer avfärdades som i bästa fall irrelevanta eller vanligare som djupt

PSYKOLOGI

Strong Imagination

Daniel Nettle
Oxford University Press, 2001

suspekta. Under motkulturens glansdagar på 60-talet predikade antipsykiatriker som Thomas Szasz och R D Laing att psykiatri var en totalitär institution utvidgat uppdraget att stigmatisera och förvara obehövliga personer som hotade den rådande kapitalistiska samhällsordningen. Kort sagt därarna var friska och samhällslydiga. Den mest psykosframkallande situationen var den borgerliga kärnfamiljen med sina föräddiska dubbla budskap. Särskilt farliga var mödrar – i synnerhet kvinnliga psykiatriker som gjorde barnen autistiska.

Det kemiska miraklet

1948 experimenterade den australiensiska psykiatrikern John Cade med marsvin som han injicerade med olika substanser som förelom i människor. Han noterade att grundämnet litium gjorde försöksdjuren söla och avslappnade. Cade hade ingen aning om varför men beslöt sig för att pröva litium på en tvångsinlagd patient som befann sig i ett tillstånd av besvärande mani under fem år.

Efter tre veckor kunde patienten överföras till en konvalescensavdelning och efter två månader friskskrevs han och återvände till sitt gamla arbete. Detta kemiska mirakel blev inledningen till den psykiatriska drogrevolutionen där intresset fokuserades på molekyler snarare än på traumatiska incidenter i samband med pottningarna. Litium har den stora fördelen att verka utjämnande på både det maniska och det depressiva stadiet i den så kallade bipolara psykosens. Droger som klorpromazin och reserpin provades med viss framgång mot hallucinationerna vid akut schizofreni. Vid denna tid upptäckte man också de första signalsubstanserna – noradrenalin, serotonin och dopamin. Dessa neurotransmittorer överför på kemisk väg budskap mellan olika nerverceller och är helt avgörande för hjärnans sätt att fungera.

Miljön spelar in

I dag känner man till ett 50-tal olika signalsubstanser och försöker analysera deras infernaliskt komplicerade samspel och växelverkan som är bestämmande för våra mentala tillstånd. Det står helt klart att för mycket eller för litet av en specifik signalsubstans kan resultera i en psykos. Lika klart är att reduktionen av substanser och mottagande receptorer till stor del styrs av gener. Att vansinne härjar i vissa släkter är välbekant. Enäggstvillingar är genetiskt identiska och om endera utvecklar schizofreni eller manodepression är risken för att den andra gör det cirka 50 procent. Om psykoser var totalt determinerade av gener

"När förumtlet slumrar föds monstret" Från Goyas serie etsningar Los Capricios.

"I kampen om honorna gäller det att prestera något som är tillräckligt originellt och avvikande för att väcka uppmärksamhet"

skulle korrelationen vara 100 procent. Uppenbarligen spelar miljöfaktorer – trauma, stress – en roll för att förvandla en psykotisk disposition till en manifesterad psykos. Det är ytterst osannolikt att sinnessjukdomar kan hänföras till en specifik gen. Som de flesta komplexa fenomen är de polygenetiska – ett resultat av samverkan mellan många gener. Nettle inför en personlighetsvariabel som han kallar psykoticism, variabeln är kontinuerlig och dess slutpunkt är psykos. Han menar att en mildare grad av psykoticism kan stimulera kreativitet. Konstnärer och kreativa personer i största allmänhet tillsys ofta mer anförande av psykisk ohälsa än folkmassornas. I boken *The price of greatness* samlade professor Arnold Ludwig ihop biografiskt material rörande 104 framstående män och kvinnor. Kriteriet för berömmande var att vederbörande blivit föremål för en biografi mellan 1960-90. Med en mycket generös definition

av psykiatriska problem kom han fram till att 59 procent av celebriteterna hade lidit av dylika under någon period av livet. Intressantare är patologifördelningen mellan olika yrkeskategorier. Av militärer, uppdragsresande och naturvetare hade bara cirka 30 procent haft tassel med nerverna. I psykotyper finner man: poeter – 87 procent, författare – 77 procent och konstnärer – 73 procent. I snitt är risken för psykiska störningar bland skapande konstnärer 73 procent mot 42 procent för alla andra yrken sammantagna. I denna grupp är också alkohol- och drogmisbruk tre gånger vanligare än hos den mindre benädd allmänheten. *Helnykteristernas Litteraturhistoria* skulle uppenbarligen bli en mycket mager volym. Nettle är mer övertygad när han pekar på sambandet mellan kreativitet och mani än när han försöker etablera ett samband mellan skapande och schizofreni. Schizofreni tycks hänga sam-

man med egendomligheter i hjärnans arkitektur och uppkoppling under det att den manodepressiva läggningen beror på hjärnans kemi. Schizofreni beror på tankeförmågan, mani och depression känslolivet. Det schizoida tänkandet kan generera oväntade och intressanta associationer men urartar ofta i obegripliga bisarriteter.

Vem uppfnan avloppssystemet?

I kapitlet "The lunatic, the lover, and the poet" spekulerar Nettle över vilka fördelar som är förknippade med att vara lagom galen. Han noterar att till och med hos enkla djur som lever under extremt hårda och karga villkor så spelar skickligheten i att improvisera sångtexter en betydande roll. Den som är fena på att sätta ihop speciellt föreläppande smådekväden i sångardueller åtnjuter lika hög status som en framstående jägare och därmed även sexuella förmåner. I alla kulturer uppskattas fantasi och förmågan att fabulera. Behovet av myter, skrönor, historier, musik, dans och sånger är tydligt omätligt. Individuer som producerar konst i vid mening blir föremål för en beundran som sällan kommer det praktiska arbetets utövare till del.

Nettle påpekar att alla vet vem Beethoven och Brahms var, men att ingen kan nämna namnen på de uppfinnare som konstruerade 1800-talets kloak- och avloppssystem trots att de räddat livet åt hundratals miljoner människor. Det naturliga urvalet är en desperat utilitaristisk process som obönhörligt trimmar bort allt onödigt biås. Ända existerar sådana vanligtvis opraktiska, rent livshotande ornament som påfågels stjärtplymer. Denna spektakulära skapelse är resultatet av en process som förlöper parallellt med det naturliga urvalet – det sexuella urvalet. Utvecklingsriktigt synpunkt är framgångsrik fortplantning mycket viktigare än ett långt liv. Om hon tycker att prunkande hannar är sexigare än friare av mer murrig och funktionell design kommer det sexuella urvalet att premiera det extravaganta. Betedende kan verka lika viktiga som utseende. I kampen om konstens guld är det kvinnorna som presterar något som är tillräckligt originellt och avvikande för väcka uppmärksamhet. Hos kulturdjur är människans mentala attribut lika viktiga som fysiska. Enligt Nettle är den kreativa fantasin ett slags cerebral påfågelsstjärt som människan står på för att imponera på kvinnorna. Männens dominans inom konst och vetenskap är fortfarande förkrossande.

Ett pris vi får betala

Enligt denna teori är sinnessjukdom det pris människan tvingas betala för att vidmakthålla det sexuella urvalet. En evolutionär synpunkt är framgångsrik fortplantning mycket viktigare än ett långt liv. Om hon tycker att prunkande hannar är sexigare än friare av mer murrig och funktionell design kommer det sexuella urvalet att premiera det extravaganta. Betedende kan verka lika viktiga som utseende. I kampen om konstens guld är det kvinnorna som presterar något som är tillräckligt originellt och avvikande för väcka uppmärksamhet. Hos kulturdjur är människans mentala attribut lika viktiga som fysiska. Enligt Nettle är den kreativa fantasin ett slags cerebral påfågelsstjärt som människan står på för att imponera på kvinnorna. Männens dominans inom konst och vetenskap är fortfarande förkrossande.